

DOI: 10.31110/consensus/2023-01/020-032

УДК 2-7: [271.2 : 2-523.6] “1700/1920” (045)

**ORGANIZATION OF THE ORTHODOX MONASTERIES' MANAGEMENT
OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH
IN THE 18TH – AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

Oleksandr Chuchalin*

Abstract

The article analyzes the organization of administrative management of Orthodox monasteries of the Russian Orthodox Church during the synodal period. The information was systematized and the components of the multi-stage management system of the Orthodox monasteries of the Russian Orthodox Church in the 18th – early 20th centuries were established. In the 18th century the main legislative body of power in relation to the church became the Holy Synod, headed by a secular person – the arch-procurator. It was found out that Orthodox monasteries were an integral part of the system of institutions of the Russian Orthodox Church. The interaction of monasteries with state institutions on issues of state support is shown. The description of the methods of control of the diocesan authority over the monastery is given. It has been found that the management system of the Russian Orthodox Church in the synodal period was built on the principles of a combination of secular and ecclesiastical power. The spiritual consistory under the leadership of the ruling bishop became the central dominant in the regulation and settlement of the main range of problems arising in monastic life.

All Orthodox monasteries of this period were not of the same type. They differed by many classification features – gender, states, status, classes, location. Monasteries in the dioceses were divided into three classes with the establishment of the norm of states of monks and nuns, who were in different status. The internal routine of monastic life was strictly regulated. It included the implementation of the monastery's charter and orders of the abbot.

Keywords: monastery, monks, diocese, consistory, bishop, Orthodox Church, Holy Synod

* Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine. E-mail: aleksandro2.1989@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3876-8237>

**ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПРАВОСЛАВНИМИ МОНАСТІРЯМИ РПЦ
У XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.**

Олександр Чучалін*

Анотація

У статті аналізується організація адміністративного управління православними монастирями РПЦ синодального періоду. Систематизовано інформацію та встановлено складові частини багатоступеневої системи управління православними монастирями РПЦ у XVIII – на початку XX ст. У XVIII ст. головним законодавчим органом влади щодо церкви став Святейший синод, очолюваний світською особою – обер-прокурором. З'ясовано, що православні монастирі були складовою частиною системи інститутів РПЦ. Показано взаємодію обителів з державними установами з питань державного забезпечення. Дається характеристика методів контролю єпархіальної влади за монастирем. З'ясовано, що система управління РПЦ в синодальний період будувалася на принципах поєднання світської і церковної влади. Духовна консисторія під керівництвом правлячого архієрея ставала центральною домінантою в регламентації і врегулюванні основного кола проблем, що виникали в монастирському житті.

Усі православні обителі цього періоду не були однотипними. Вони розрізнялися за багатьма класифікаційними ознаками – статтю, штатами, статусом, класами, місцем розташування. Монастирі в єпархіях поділялися на три класи зі встановленням норми штатів ченців і черниць, які перебували в різному статусі. Внутрішній розпорядок монастирського життя було суворо регламентовано. Він включав у себе виконання статуту обителів та розпоряджень настоятеля.

Ключові слова: монастир, ченці, єпархія, консисторія, архієрей, Православна церква, Святейший синод

Цитування: Чучалін, О. (2023). Організація управління православними монастирями РПЦ у XVIII – на початку XX ст. *Консенсус*, 1, 20–32.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/42>

Постановка проблеми. В умовах сьогодення набувають особливої актуальності проблеми забутих сторінок історії нашого духовного минулого. Церковна історія загалом та монастирська зокрема завжди були і залишатимуться важливою складовою вітчизняної історії. Здобуття Україною незалежності, зняття ідеологічних перешкод відкриває широкі можливості для об'єктивних наукових досліджень у цьому напрямі. На сучасному етапі, коли відбувається переоцінка історії, а православ'я сприймається як основа культури українського народу, необхідна складова її відродження, історія різних церковних інститутів викликає особливий інтерес. Не стали виключенням і православні монастирі, які активно відновлююся

* кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Умань, Україна. E-mail: aleksandro2.1089@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3876-8237>

останніми роками та відіграють помітну роль в житті суспільства. Для свого матеріального та духовного відродження обителі потребують належного дослідження їх історії. Пізнання історичного досвіду православних монастирів в Україні дозволить сучасному суспільству використовувати багаті традиції обителів, накопичений упродовж попередніх століть.

Особливої актуальності сьогодні набуває дослідження становища та організації управління православними монастирями РПЦ кінця XVIII – початку XX ст. Саме в цей час перед православними обителями, як релігійними інститутами традиційного суспільства, постали численні проблеми їх існування в нових політико-економічних та соціокультурних умовах.

Огляд літератури. Історіографію окресленої наукової проблеми можна поділити, з певною долею умовності, на три періоди. Перший із них – дореволюційний (до 1917 р.) характеризується значною перевагою праць, в яких православним монастирям давалася виключно позитивна оцінка, негативні ж сторони життя замовчувалися взагалі. Це було пов'язано з тим, що православ'я та його інститути вважалися важливою ідеологічною опорою самодержавства. Саме тому царський уряд за допомогою суворой цензурної політики всіляко перешкодив публікації праць авторів, що критично ставилися до Російської православної церкви загалом і до її монастирів зокрема. З іншого боку, значна частина дослідницьких праць цього періоду, присвячених історії православних обителів синодального періоду, написана церковними авторами (ченцями, а також представниками білого духовенства), які свідомо, як з релігійних, так і з корисливих мотивів, замовчували негативні факти в житті монастирів.

Дореволюційний період також характеризується домінуванням емпіричних праць, метою яких була актуалізація і залучення до наукового обігу фактичного матеріалу з історії монастирів і чернецтва. Тому ці праці представляють для сучасних дослідників не лише історіографічний, а й джерелознавчий інтерес. Хоча в таких працях часто питання, пов'язані з освітнім рівнем чернецтва, фінансово-економічною і виправною діяльністю монастирів практично не піднімалися.

Праці авторів дореволюційного періоду можна розділити на кілька груп. До першої віднесемо праці, що мають характер довідкової літератури, в яких коротко описуються всі монастирі РПЦ. Для нас найбільший інтерес представляють праці Т. Барсова¹, В. Звіринського² і Л. Денисова³ та інші⁴.

¹ Барсов Т.В. Сборник действующих и руководственных церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. Т. 1. СПб., 1885. XX, 663, CLXXVIII с.

² Зверинский В.В. Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи, с библиографическим указателем. Том 1: Преобразования старых и учреждение новых монастырей с 1764–95 по 1 июля 1890 год. С.-Петербург: Типография В. Безобразова и Комп., 1890. 314 с.

³ Денисов Л.И. Православные монастыри Российской империи. М.: Издание А.Д. Ступина, 1908. 984 с.

До другої групи дореволюційних праць по монастирях і чернецтву відносяться дослідження, автори яких займалися вивченням окремих сторін монастирського життя. До таких віднесемо працю Д. Ростиславова⁵. У праці П. Чудецького⁶ подано інформацію про чисельність православних монастирів, закритих російською владою, у тому числі й на українських землях.

Радянський період (1917 – кінець 1980-х рр.) в історіографії досліджуваної проблеми характеризується відсутністю належного наукового дискурсу. Ця ситуація пояснюється пануванням атеїстично-матеріалістичної ідеології та фактичним закриттям монастирів. Радянська влада не вітала здійснення об'єктивних наукових досліджень з історії Православної церкви. Праці, які все ж публікувалися, у переважній своїй більшості носили пропагандистський, яскраво виражений антицерковний характер. Оцінка діяльності монастирів у всіх цих працях була пропагандистсько негативною⁷.

До сучасної зарубіжної історіографії віднесемо праці російських істориків. Зокрема, у комплексному дослідженні П. Зирянова⁸ здійснено дослідження широкого спектру питань, серед яких і проблеми юридичного становища, внутрішнього устрою, чисельності і складу чернецтва, господарської та благодійницької діяльності обителів.

Останнім часом з'явилася низка наукових праць з історії обителів різних епархій України⁹. Крім того, сьогодні видається досить значний об'єм довідкової літератури енциклопедичного характеру.

Аналіз історіографії дозволяє стверджувати, що комплексного дослідження з організації управління православними монастирями РПЦ синодального періоду

⁴ История российской иерархии, собранная Новгородской семинарии префектом, философии учителем, соборным иеромонахом Амвросием. в 6-и частях. Москва: Синодальная типография, 1807–1815.

⁵ Ростиславов Д.И. Опыт исследования об имуществах и доходах наших монастырей. СПб.: тип. Мор. м-ва, 1876. 396 с.

⁶ Опыт исторического исследования о числе монастырей русских, закрытых в XVIII и XIX веках / Соч. Павла Чудецкого. Киев: Тип. В. Давиденко, 1877. [2], 67 с.

⁷ Водарский Я.Е. Землевладение Русской православной церкви и ее хозяйственно-экономическая деятельность. *Русское православие: веки истории* / Под ред. А.И. Клебанова. М., 1989. С. 501–562.

⁸ Зырянов П.Н. Русские монастыри и монашество в XIX – начале XX века. М.: «Вербум-М», 2002. 312 с.

⁹ Баранова Н.В. Освітня, благодійна та місіонерська діяльність митрополита Київського і Галицького Платона Городецького (1882–1891 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. К., 2011. 23 с.; Кузнець Т.В. Настоятелі київських чоловічих монастирів XIX – початку XX ст.: складники їх статусу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2021. Вип. 35. С. 9–19; Меша В.Г. Характер територіально-адміністративної структури Православної церкви в Україні останньої чверті XIX ст. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2008. № 2. С. 207–212.

немає. Тому **метою цієї статті** є систематизація інформації та розкриття складових частин складної багатоступеневої системи управління православними монастирями РПЦ кінця XVIII – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Досліджуваний нами історичний період був монархічним в історії держави і повністю синодальним в історії Російської православної церкви. Державна влада вважалася Богом даною, що сприяло поєднанню духовного авторитету з самодержавним авторитаризмом. Головною рисою відносин світської і духовної влади в Російській імперії XIX – початку XX ст. був абсолютний контроль держави за життям Православної церкви. Практично всі ключові питання управління Церквою вирішувалися за згодою імператора, а на місцях – світської адміністрації губерній та повітів. Православну церкву цього періоду фактично було перетворено на державну інституцію. Церква сприяла анексії російською державою нових територій, допомагала центральним органам влади у вирішенні «загальнонаціональних» питань. Вона виступала як великий землевласник, чинила судочинство, виконувала низку важливих державних функцій, що обумовлювало перетворення православ'я в державну ідеологію. Святійший синод і його обер-прокурор були складовими частинами монархічного державного механізму¹⁰.

Основою церковно-адміністративного поділу в кінці XVIII – початку XX ст. були єпархії – церковні округи, кордони яких було приведено у відповідність з губернськими¹¹. Єпархії поділялися на духовні правління, а ті, в свою чергу, на благочиння, у безпосередньому віданні яких перебували до 30 церковних приходів, які являли собою найменші церковно-адміністративні територіальні одиниці.

Управління монастирями та їх діяльність суворо регламентувалися державною владою. Для цього приймалася низка законодавчих актів, спеціально спрямованих на регулювання становища чернецтва та монастирів. Усіх їх було у свій час зібрано й опубліковано в «*Полном собрании законов Российской империи*», «*Своде законов Российской империи*», «*Полном собрании постановлений и распоряжений по Ведомству православного исповедания*», а також відображено в указах Святійшого синоду, що регулярно публікувалися, починаючи з 1860-х рр., на сторінках «*Епархиальных ведомостей*», та в Статутах духовних консисторій.

Найважливішою церковно-правовою пам'яткою періоду, за якою закладалися основи синодального ладу, став «*Регламент, или Устав духовной коллегии*»¹², створений архієпископом Феофаном Прокоповичем і затверджений імператорським указом 25 січня 1721 р. У 1722 р. в якості доповнення до «*Духовного регламенту*», було створено «*Прибавление о правилах причта церковного и чина монашеского*»¹³,

¹⁰ Барсов Т.В. Святейший Синод в его прошлом... С. 194.

¹¹ Киевские епархиальные ведомости. 1861. № 1 (Прибавление). С. 12.

¹² Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. СПб.: Тип. II отделения императорской канцелярии, 1830. Том VI. 1720-1722. № 3718.

¹³ Ibid. № 4022.

окремий розділ якого присвячувався монастирям і ченцям. Серед іншого, цим документом визначався порядок вступу в чернецтво, правила монастирського життя. На доповнення до «Регламенту», у 1722 р. було видано також імператорський указ про обрання обер-прокурора та «Інструкцію обер-прокурору»¹⁴.

Права й обов'язки єпископів, а також інших органів єпархіального управління, як і всі сторони церковного життя на той час, було піддано суворій регламентації. Главу єпархії призначав імператор із трьох кандидатів архієрейських чинів, запропонованих Святійшим синодом¹⁵. Усі питання, пов'язані з відкриттям нових і ліквідацією старих приходів, заснуванням і закриттям монастирів, духовних шкіл, укладенням шлюбів та відлученням від церкви єпископи мали вирішувати з дозволу Святійшого синоду.

Також з дозволу Синоду при кожній єпархії створювалися консисторії, які займалися питаннями призначення і зміщення священнослужителів, а також притягненням їх до церковного суду за посадові правопорушення. Указом 9 липня 1744 р. усі колегіальні установи з управління єпархіями отримали однакову назву – «Духовна консисторія». 27 травня 1841 р. було видано «Устав Духовных консисторий»¹⁶, до якого у 1883 р. було внесено зміни¹⁷. Цей документ послужив основою для організації діяльності єпархіального церковного та монастирського управління. Згідно цього документа, консисторією вважався орган єпархіального управління, що діяв під керівництвом правлячого архієрея як дорадчий та виконавчий орган. Їх повноваження поширювалися лише в межах ввіреної їм єпархії¹⁸. Разом з архієреем консисторія отримувала укази від Синоду. Вона складалася з 5–7 (іноді й більше) членів, що обиралися з числа архімандритів, ігуменів, ієромонахів, протоієреїв, священників. На основі подання правлячого архієрея (митрополита), на цих посадах їх затверджував Святійший синод. Таким же був і порядок звільнення членів консисторії.

Для організації належного документообігу при консисторії існувала особлива канцелярія на чолі з секретарем, якого призначав і звільняв Святійший синод за поданням обер-прокурора. Відповідно, секретар консисторії мав подвійне підпорядкування: правлячому архієрею і обер-прокурору. Консисторією

¹⁴ Ibid. № 4001.

¹⁵ Курс церковного права: Учеб. пособие / Протоиерей Владислав Цыпин. Клин: Христиан. жизнь, 2004. 700 с.

¹⁶ Устав духовных консисторий: с дополнениями и разъяснениями Святейшего Синода и Правительствующего Сената / Составил М.Н. Палибин. Изд. неофиц. С.-Петербург: Тип. М. Меркушева, 1900. VIII, 232 с.

¹⁷ Устав духовных консисторий: Первый полный с объясн. сборник действующих по Духовному ведомству узаконений: Настольная книга / Изд. юристов под ред. адвоката Фед. Вас. Ливанова. Санкт-Петербург: тип. М. Хана, 1871. XXVI, 192, [40], 31, [7] с.

¹⁸ Барсов Т.В. Сборник действующих и руководствующих церковных и церковно-гражданских постановлений по ведомству православного исповедания. Т.1. Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1885. С. 126.

формувалися попередні рішення з усіх церковних справ єпархії, які потім подавалися на затвердження правлячого архієрея. У разі виникнення суперечностей у прийнятті рішень, остаточне рішення залишалося за Святійшим синодом. Контроль за виконанням розпоряджень консисторії покладался на духовні правління, благочинних, настоятелів і настоятельниць монастирів та інших осіб, які були підвідомчими єпархіальній консисторії.

Православні монастирі були складовою частиною системи інститутів РПЦ. У своїй діяльності обителі підпорядковувалися верхній владі Святійшого правлячого синоду і російському імператору. Джерелом правової регламентації діяльності монастирів та чернецтва є різні постанови по відомству православного сповідання, що видавалися у вигляді височайших повелінь і указів, затверджених указів Святійшого правлячого синоду, доповідей обер-прокурора, рішень Державної ради тощо. Починаючи з 1860-х рр. усі вони публікувалися на сторінках часописів «Епархиальных ведомостей», що видавалися упродовж другої половини XIX – початку XX ст.

Для нагляду і належної організації діяльності монастирів, указом Святійшого синоду від 24 березня 1799 р. єпархіальним архієреям дозволялося призначати благочинних над монастирями. Призначення такого благочинного здійснювалося із монастирських настоятелів за поданням духовної консисторії. Нагляд за жіночими монастирями також доручався благочинному над чоловічими монастирями, хоча це могла бути і «наглядальниця благочиння» із ігумень або із старших сестер монастиря¹⁹. Права та обов'язки благочинних монастирів було визначено особливими інструкціями, затвердженими Синодом²⁰. Цими інструкціями прописувалося широке коло обов'язків і повноважень благочинних, з огляду на особливу організацію монастирського управління і влади настоятелів монастирів. Головними предметами нагляду благочинного над монастирями були організація в монастирях належного богослужіння, дотримання благочестя, моральності і належне ведення господарства.

Усі обителі єпархій поділялися на три класи зі встановленням норми штатів ченців і черниць, які перебували в різному статусі²¹. Саме належність монастиря до певного класу визначала його знатність. Серед першокласних монастирів особливе місце належало лаврам. Штатними називалися монастирі, яким за штатами 1764 р. або пізнішими нормативними актами, належало право на отримання допомоги від державної скарбниці. Заштатні монастирі існували за рахунок пожертв віруючих, прибутків від монастирського майна та праці ченців.

¹⁹ Благочинный // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1891. Т. IV. С. 60-61.

²⁰ Устав духовных консисторий... С. 28.

²¹ Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. СПб.: Тип. II отделения императорской канцелярии, 1830. Том 24. 1649-1825. № 18273.

Кожний із монастирів, що належав до першого класу, отримував від держави по 2 017 руб. 50 коп. Монастирі другого класу – по 1 311 руб. 90 коп. і монастирі третього класу – по 706 руб. 30 коп.²² Оклади штатних служителів монастирів виглядали наступним чином – Таблиця 1.

Таблиця 1.

Оклади за штатами монастирів

Монастирі I класу		Монастирі II класу		Монастирі III класу	
Оклад монастиря	2 017 руб. 50 коп.	Оклад монастиря	1 311 руб. 90 коп.	Оклад монастиря	706 руб. 30 коп.
1 архімандрит	550 руб.	1 архімандрит	300 руб.	1 ігумен	150 руб.
1 намісник	50 руб.				
1 скарбник	28 руб.	1 скарбник	27 руб.	1 скарбник	22 руб.
1 ризничий	13 руб.	1 ризничий	13 руб.		
8 ієромонахів	по 13 руб.	5 ієромонахів	по 13 руб.	4 ієромонахи	по 13 руб.
4 ієродиякони	по 13 руб.	4 ієродиякони	по 13 руб.	2 ієродиякони	по 18 руб.
2 пономарі	по 10 руб.	2 пономарі	по 10 руб.	1 пономар	10 руб.
1 просфорник	5 руб.	1 просфорник	9 руб.	1 просфорник	8 руб.
1 квашник/ хлібодар	9 руб.	1 квашник/ хлібодар	9 руб.	1 квашник/ хлібодар	8 руб.
1 чашник	9 руб.	1 чашник	9 руб.	1 чашник	8 руб.
8 монахів	по 9 руб.				
У лікарні – 5 осіб	по 8 руб.				

І штатні, й заштатні обителі, як чоловічі, так і жіночі, могли бути спільножительними і неспільножительними. Ознакою спільножительних монастирів було те, що за розпорядженням настоятеля вони забезпечували ченців усім необхідним. Відповідно, і результати праці ченців у таких монастирях були спільними, отримані доходи від діяльності монастиря і братії були власністю обителі та ченців. У штатних спільножительних монастирях виділені з державної скарбниці кошти надходили до скарбниці монастиря і використовувалися на спільні потреби обителі²³. Для неспільножительних монастирів було характерним отримання лише спільної трапези від монастиря, одяг та всі інші необхідні речі кожний монах набував власною працею і за рахунок отримуваних виплат.

Спільножительним статутом монастиря передбачалася відсутність приватної власності його членів та участь усієї братії в розвитку монастирського господарства.

²² Барсов Т.В. Сборник действующих... С. 290–291.

²³ Разъяснительные постановления Святейшего синода. *Церковные ведомости*. 1899. № 11. С. 65.

Настоятель керував усіма роботами у монастирі через накладання послуху. Братія обителі обмежувалася з багатьох питань, оскільки на практично на все потрібно було отримувати благословення настоятеля. Спільножительність, відповідно до чернечих обітниць, визнавалася у порівнянні з неспільножительністю, більш високою формою чернечого життя. Тому, згідно з визначення Святійшого Собору від 31 серпня 1918 р., спільножительні монастирі і надалі мали такими залишатися, а неспільножительні бажано було перетворювати в монастирі спільножительні там, де це дозволяли місцеві умови. У жіночих монастирях, з огляду на брак коштів, черниці утримувалися за рахунок власної праці, забезпечували самостійно себе одягом і взуттям. Настоятельниці таких обителей повинні були поступово запроваджувати повний спільножительний статус²⁴.

Система управління монастирів залежала від культового рангу, штатного становища і статутного режиму обителі. У штатних монастирях настоятеля, благочинного, скарбника, економа та інших, хто входив до монастирської ради, призначав правлячий архієрей. У спільножительних обителях їх обирали самі ченці цього монастиря. Так створювалася місцева система самоуправління, формувалася особлива організація – співдружність монахів. Тут цінувалися рівність, працелюбність, терпіння, відповідальність, самопожертва, культивувалися високі моральні якості.

На основі діючих у синодальний період законів, духовенство вважалось привілейованою верствою суспільства Російської імперії. Воно звільнялося від тілесних покарань, військової повинності та податків. Будинки церковно- і священнослужителів, приміщення, що належали архієрейським домам і монастирям, звільнялися від військового постою, поземельних зборів і міських повинностей.

У церковній ієрархії приходські священнослужителі займали місце після чернечого духовенства. Церковна ієрархія епархії мала наступний вигляд. До чорного духовенства відносилися правлячий архієрей, який очолював епархію. Ієрархію чернечтв монастирів формували єпископи, архімандрити, ігумени, ієромонахи, ієродиякони, монахи, схимонахи, послушники. До речі, ієродияконом міг стати монах, що був рукопокладений в дияконівський сан, а послушником – особа, яка ще не прийняла чернечий постриг. Схимонахами називалися ченці, що прийняли на себе особливий послух. У жіночих обителях ієрархія була простішою. Настоятельницями жіночих обителей були ігумені. Їм підпорядковувалися черниці та послушниці²⁵.

²⁴ Определение Священного Собора Православной Российской Церкви о монастырях и монашествовающих. Священный Собор Православной Российской Церкви. Собрание определений и постановлений. Москва: Издание Соборного Совета, 1918. С. 23-24.

²⁵ Семашко А.Г. Синодальный XIX век в истории отношений государства и РПЦ. *Православная книга*. URL: http://orthodox-book.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=83:-xix-&catid=9:2011-08-31-16-58-32&Itemid=13

Усі, хто проживав у монастирі – ченці, послушники – формували братію обителі. Кожний з них повинен був підпорядковуватися церковному статуту і статуту своєї обителі, дотримуватися монастирської дисципліни. Монастирі з чисельною братією потребували чіткої організації, дотримання статуту і правил організації внутрішнього життя, розподілу обов'язків. Вищу владу в монастирях здійснювали настоятелі. Церковна традиція і законодавство (як світське, так і церковне) вважали його повноваження уособленням обителі. Саме настоятелі монастирів несли відповідальність за виконання ченцями існуючих законів і розпоряджень, за дотримання норм чернечого способу життя братії монастиря.

В управлінні монастирями було прийнято авторитарний стиль, який спряв підтриманню в них суворої дисципліни і дотримання монастирського статуту. Ще указом від 24 березня 1799 р. було визначено обов'язки настоятелів монастирів²⁶, до яких відносилися суворе дотримання виконання братією чернечих обітниць і правил, піклування про регулярне і належне здійснення богослужінь, сповіді, організація спільних трапез, правильне використання прибутків і здійснення витрат, нагляд за монастирським господарством тощо.

Належному благоустрою спільножительних монастирів часом заважала низка об'єктивних та суб'єктивних обставин. До таких обителей часто направлялися настоятелі з інших монастирів. Іноді це були люди, нещодавно пострижені в монахи, які зовсім не мали досвіду монастирського життя, не розуміли особливостей устрою спільножительних монастирів, не були знайомі з особливостями і правилами життя конкретної обителі. Таким новопризначеним настоятелям складно було порозумітися з місцевою братією та утримувати порядок в обителі.

Частим були й випадки фактичної «узурпації» настоятелями влади в обителях, повного зосередження управління в своїх руках. Такий монастирський авторитаризм негативно позначався на внутрішньому кліматі в обителі, не давав можливості формування кола осіб, які б брали участь у прийнятті рішень, допомагали в організації діяльності монастиря та були заміною настоятелю в разі його хвороби або смерті. Ці негативні тенденції з часом лише посилювалися і спонукали управління епархіями до підняття питання перед Святійшим правлячим синодом про правове врегулювання означеної проблеми.

Для подальшого запобігання таким випадкам в майбутньому, 20 березня 1862 р. Синодом було видано указ щодо порядку обрання настоятелів і настоятельниць спільножительних православних монастирів²⁷, який поширювався як на чоловічі, так і на жіночі монастирі. Згідно цього документа, настоятелі чи настоятельниці спільножительних монастирів обиралися переважно зі складу братії цієї ж обителі або з іншого, але такого ж самого спільножительного монастиря. Процедура обрання настоятеля обителі здійснювалася за присутності благочинного монастирів або

²⁶ Смолич И.К. История русской церкви: 1700–1917 гг. В 2 ч. Ч. 1. М., 1997. С. 52.

²⁷ Киевские епархиальные ведомости. 1862. № 9. С. 48.

представника вищого єпархіального управління. За відсутності згоди переважної більшості членів братії під час відкритого голосування, документом передбачалася процедура таємного голосування. Інформація про обрану кандидатуру на посаду настоятеля монастиря подавалася на розгляд і затвердження Синоду.

Для управління монастирем настоятелю дозволялося мати помічника, який допомагав йому в організації життя обителі, збереження її власності, тимчасово виконував обов'язки настоятеля за відсутності останнього. Обов'язком кожного очільника та братії монастиря ставало дотримання уже існуючого в обителі статуту, а за відсутності такого – вироблення разом з братією та документального оформлення правил і звичаїв свого монастиря. Такі правила мали бути оформлені у відповідний документ і подані на затвердження до керуючого єпархією.

Настоятелів монастирів першого та другого класу дозволялося зводити в сан архімандритів, у монастирях третього класу – залишалися в статусі ігуменів. У монастирях третього класу, що розташовувалися на території губернських чи інших великих міст, з дозволу Святійшого синоду, замість посади ігуменів дозволялося впроваджувати посади архімандритів, але із збереженням окладу ігумена²⁸.

Із числа монастирської братії у настоятелів були помічники, які займали певні посади: скарбник, економ, благочинні, ризничий, регент тощо. При цьому, скарбник, окрім того, що вів фінансову звітність та діловодство монастиря, на випадок відсутності настоятеля, виконував його обов'язки. Усі ченці та черниці виконували різний послух при монастирі та мали свої обов'язки, але переважна їх частина була зайнята різними видами монастирського господарства²⁹.

У системі монастирської ієрархії до самої нижчої ланки належали послушники, яких зазвичай залучали до найважчих робіт в монастирському господарстві. Термін послуху визначався трьома роками, але міг тривати і довше. За своєю суттю послушники становили резерв для поповнення монастирської братії. Після прийняття постригу в їх житті практично нічого не змінювалося. Послушник, який ще не прийняв постригу, не був пов'язаним чернечими обітницями, міг вільно залишити монастир³⁰. Досить часто до монастирів, під нагляд настоятелів для «виправлення», направлялося духовенство єпархії, стосовно якого духовним судом консисторії накладалися епітимії на певний термін. Будучи позбавленими духовного статусу, їх залучали до різних робіт і вони нарівні з братією брали участь в церковній службі при монастирі.

Висновки. Православні монастирі РПЦ у XVIII – на початку XX ст. мали чітко виражену внутрішню і зовнішню адміністративну структуру, що формувалася з духовних осіб, затверджених, як правило, правлячим архієреєм і Святійшим синодом. Ці особи покликані були забезпечувати порядок в управлінні всією системою монастирського життя.

²⁸ Ibid. С. 169.

²⁹ Зырянов П.Н. Русские монастыри и монашество... С. 461.

³⁰ Барсов Т.В. Сборник действующих... С. 123.

Православні обителі цього періоду не були однотипними. Вони розрізнялися за багатьма класифікаційними ознаками – статтю (чоловічі, жіночі), штатами (штатні, заштатні), класом, статусом (спільножительні, неспільножительні), за місцем розташування (міські, сільські). Система управління православними монастирями РПЦ кінця XVIII– початку XX ст. була досить складною. Єдина адміністративно-правова система, що регламентувала діяльність монастирів, остаточно склалася після прийняття в 1841 р. Статуту духовних консисторій. Оскільки Православну церкву в синодальний період було вбудовано в загальну бюрократичну систему самодержавства, то у своїй вищій інстанції обителі підпорядковувалися верховній владі російського імператора. Державною установою, яка безпосередньо керувала всією Російською православною церквою, зокрема, і її обителями, був Святійший правлячий синод. На місцях обителями управляли єпархіальні архієреї та духовні консисторії. Єпископи призначали собі для допомоги в управлінні обителями благочинних. У самих монастирях усі важелі влади зосереджувалися в руках настоятеля. Авторитарний стиль управління православними монастирями сприяв підтриманню в них суворой дисципліни і дотриманню монастирських статутів.

REFERENCES

- Amvrosiy (1807–1815). *Istoriya rossiyskoi ierarkhii, sobrannaia Novhorodskoi seminarii prefektom, filosofii uchitelem, sobornym ieromonakhom Amvroziem* [The history of the Russian hierarchy, collected by the prefect of the Novgorod Seminary, philosophy teacher, cathedral hieromonk Ambrose]. Moskva: Sinodalnaia tipohrafiya [in Russian].
- Baranova, N.V. (2011). *Osvitnia, blahodiina ta misionerska diialnist mytropolita Kyivskoho i Halytskoho Platona Horodetskoho (1882–1891 rr.)* [Educational, charitable and missionary activity of Metropolitan of Kyiv and Halytskyi Platon Horodetskyi (1882–1891)]: avtoref. dys... kand. ist. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Barsov, T.V. (1885). *Sbornik deistvuiushchikh i rukovodstvennykh tserkovnykh i tserkovno-hrazhdanskikh postanovleniy po vedomstvu pravoslavnoho ispovedaniya* [Collection of current and governing ecclesiastical and ecclesiastical-civil decrees on the department of the Orthodox confession]. Т. 1. Sankt–Peterburg [in Russian].
- Blahochynnyi [Reverend] (1891). *Entsyklopedycheskyi slovar Brokhauza i Efrona*: T. IV. Sankt–Peterburg, 60–61 [in Russian].
- Chudetskiy, Pavel (1877). *Opyt istoricheskogo issledovaniya o chisle monastyrei russkikh, zakrytykh v XVIII i XIX vekakh* [The Experience of Historical Research on the Number of Russian Monasteries Closed in the 18th and 19th Centuries]. Kiev: Tip. V. Davydenko [in Russian].
- Denisov, L.Y. (1908). *Pravoslavnye monastyri Rossiyskoi imperii* [Orthodox monasteries of the Russian Empire]. Moskva: Izdanie A.D. Stupina [in Russian].
- Kuznets, T.V. (2021). *Nastoiateli kyivskykh cholovichykh monastyriv XIX – pochatku XX st.: skladnyky yikh statusu* [Abbots of Kyiv men’s monasteries of the 19th and early 20th centuries: components of their status]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istoriiia*, 35, 9–19 [in Ukrainian].
- Tsyryn, V. (2004). *Kurs tserkovnoho prava* [Church Law Course]. Klin: Khristian. zhyzn [in Russian].
- Mesha, V.H. (2008). *Kharakter terytorialno–administrativnoi struktury Pravoslavnoi tserkvy v*

- Ukraini ostannoï chverti XIX st. [The nature of the territorial and administrative structure of the Orthodox Church in Ukraine in the last quarter of the 19th century]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*, 2, 207–212 [in Ukrainian].
- Livanov, F.V. (1871). Ustav dukhovnykh konsistorii: Pervyi polnyi s obiasn. sbornik deistvuiushchikh po Dukhovnomu vedomstvu uzakoneniy [Charter of spiritual consistories: First complete with explanation collection of laws in force for the Spiritual Department]. Sankt-Peterburg: tip. M. Khana [in Russian].
- Sobor (1918). Opredelenie Sviashchennogo Sobora Pravoslavnoi Rossiiskoi Tserkvi o monastyriakh i monashestvuiushchikh. Sviashchennyi Sobor Pravoslavnoi Rossiiskoi Tserkvi. Sobranie opredeleniy i postanovleniy [Definition of the Holy Council of the Orthodox Russian Church on monasteries and monastics. Holy Cathedral of the Orthodox Russian Church. Collection of definitions and resolutions]. Moskva: Izdanie Sobornogo Soveta [in Russian].
- Palibin, M.N. (1900). Ustav dukhovnykh konsistoriy: s dopolneniyami i raz'iasneniyami Sviateishego Sinodaiy Pravitelstvuiushchego Senata [Charter of spiritual consistories: with additions and clarifications of the Holy Synod and the Governing Senate]. Sankt-Peterburh [in Russian].
- Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoi imperi s 1649 g. (1830). [Complete collection of laws of the Russian Empire since 1649]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Predely Kievskoi eparkhii v drevnee i nyneshnee vremya (1861). [Limits of the Kyiv diocese in ancient and modern times]. *Kievskie eparkhialnye vedomosti*, 1 (Pribavlenie), 8–14 [in Russian].
- Rasporyazheniya Svyatejshego sinoda (1862). [Orders of the Holy Synod]. *Kievskie eparkhialnye vedomosti*, 9, 80–83 [in Russian].
- Raz'iasnitelnye postanovleniya Sviateishego sinoda (1899). [Explanatory resolutions of the Holy Synod]. *Tserkovnye vedomosti*, 11, 65 [in Russian].
- Rostyslavov, D.Y. (1876). Opyt issledovaniya ob imushchestvakh i dokhodakh nashykh monastyrei [Research experience about the property and income of our monasteries]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Semashko, A.H. (N.d.). Sinodalnyi XIX vek v istorii otnosheniy gosudarstva i RPTs [Synodal XIX century in the history of relations between the state and the Russian Orthodox Church]. Pravoslavnaia kniga. Retrieved from http://orthodox-book.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=83:-xix-&catid=9:2011-08-31-16-58-32&Itemid=13 [in Russian].
- Smolich, I.K. (1997). Istoriya russkoi tserkvi: 1700–1917 gg. [History of the Russian Church: 1700–1917]. Vol. 1. Moskva [in Russian].
- Vodarskiy, Ya.E. (1989). Zemlevladienie Russkoi pravoslavnoi tserkvi i eio khoziaistvenno-ekonomycheskaia deiatelnost [Land tenure of the Russian Orthodox Church and its economic activities]. In: Klebanov, A.Y. (Ed.). *Russkoe pravoslavie: vekhi istorii*. Moskva, 501–562 [in Russian].
- Zverinskiy, V.V. (1890). Material dlia istoriko-topograficheskogo issledovaniya o pravoslavnykh monastyriakh v Rossiyskoi imperii, s bibliograficheskim ukazatelem [Material for historical and topographic research on Orthodox monasteries in the Russian Empire, with a bibliographic index]. Tom 1: Preobrazovaniya starykh i uchrezhdenie novykh monastyrei s 1764–95 po 1 iulia 1890 god. Sankt-Peterburg: Tipografiya V. Bezobrazova i Komp. [in Russian].
- Zyrianov, P.N. (2002). Russkie monastyri i monashestvo v XIX – nachale XX veka [Russian monasteries and monasticism in the 19th – early 20th century]. Moskva: Verbum-M [in Russian].